

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА РЕШАВАЊЕ ПРОБЛЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ДОБА ТРАНЗИЦИЈЕ

У раду се износи и образлаже мишљење да се проблеми српског језика у доба транзиције бар делимично могу решити одговорним односом српских лингвиста према дисциплинама којима се баве. У условима када други народи без икакве задршке српско материјално и нематеријално културно наслеђе проглашавају својим, србисти могу и морају одговорити на само један начин – писањем капиталних дела у којима ће описати српски језик и обезбедити будућим генерацијама грађу и доказе за борбу која ће бити све жешћа, а чији ће циљ бити да се одбрани оно што припада српском језику и српској култури. Ако то не урадимо, препустићемо будуће генерације капиталним делима других народа, у којима се често фалсификују чињенице и преотима туђе у недостатку свог.

Кључне речи: транзиција, капитална дела, приручници, србистика, србисти, српски језик.

1. Уместо увода. Један од најновијих примера удара на српски језик, и то у Србији, јесте предлог листе предмета на Групи за српску књижевност и језик на Државном универзитету у Новом Пазару. На првој години, будући професори српске књижевности и језика слушаће, између осталог, и Старију бошњачку књижевност, као и Правопис бошњачког језика, на другој години Културну историју Бошњака и Бошњачку књижевност препородног доба и тако, све до краја студија, студентима српског језика преплитаће се српски и бошњачки језик, српска и бошњачка књижевност.

2. Најважнији задатак српских лингвиста. Највећи домет и најзначајнији допринос који србисти могу постићи у брзи о српском језику у доба транзиције јесте интензиван рад на опису садашњости и прошлости српског језика. Задатак нам је да удружени, али и самостално, пишемо капитална дела, којих немамо довољно. Ако дозволимо да наш језик

описују други, називајући га својим, наши научни потомци ускоро неће имати научну аргументацију и систематично описану грађу којом би бранили чињенице. Допустићемо да им податке о српском језику интерпретирају други или ћемо их препустити потрази за истином по нашим збиркама радова. Време је да схватимо да је од сваке појединачне монографије посвећене једној теми или збирке текстова у којој је о разним темама понешто речено важније да радимо на колективним или индивидуалним приручницима широког захвата. Тема овог излагања сасвим је прагматична и тиче се скретања пажње на различите аспекте корисности приручника, тј. речника, граматика, универзитетских уџбеника, језичких саветника. Наш задатак је да радимо на томе, али и да затражимо од Владе Републике Србије да одреди фонд којим би се на стално отвореном конкурс финансирали национални пројекти којим се штити, пре свега, српски језик, а затим и други облици српске материјалне и нематеријалне културе.

Још од половине XIX века и кроз цео XX век, угледни србисти понављали су једну мисао и уверење у вези с њом, коју ни данас не треба заборавити. Први ју је изнео Јован Стејић (у раду *Предлој за српски речник и српску граматику*), после њега ју је поновио Стојан Новаковић у *Посланици*, а затим и Ирена Грицкат (у зборнику *Стој година лексикографској рада у САНУ*). Сви су они, наиме, имали потребу да нагласе да је први задатак након оснивања свих европских академија наука био израда великог једнојезичког описног речника и академијске граматике. Овакав приступ идентитетским пословима највиших европских научних институција указује на чињеницу да се, пре свега, кроз језик оцртава лице једног народа и да нема бољег сведочанства о језику од његове слике у речнику. Фиксирати језик у приручнику значи, између осталог, положити право на њега, ставити до знања да постоји и да о њему има ко да брине. Приручник, као што је граматика, уџбеник или речник, једнога дана биће споменик о нашем језику, историјски извор на основу којег ће будући истраживачи знати ко смо били. У данашње време, приручницима шаљемо поруку и домаћој јавности и странцима да знамо ко смо и којим језиком говоримо. И управо то је било јасно и Стејићу, потпредседнику Друштва српске словесности, и Новаковићу, председнику Српске краљевске академије и СКЗ-а, и Ирени Грицкат, члану Српске академије наука и уметности. Дакле, наши претходници су то одлично разумели и понављали те речи као завет кроз XIX и XX век. Да ли их и ми данас разумемо?

3. Примери недовољне државне осетљивости за капиталне србистичке пројекте. Имамо три репрезентативна речника савременог српског језика, а то су *Речник САНУ*, шестотомни *Речник МС* и једнотомни *Речник МС*. Ни у једном од њих није систематски обрађена лексика српског језика после педесетих година XX века. Неописана нам је друга половина XX века

и прве две деценије XXI века. У време када европски народи мере фреквенцију сваке нове речи и имају увид у све њене употребе, ми немамо запис о лексици коју користимо последњих 70 година. Матица српска је покушала да исправи тај пропуст. Основан је пројекат израде вишетомног речника савременог српског језика, који би обухватао лексику коју користимо последњих 70 година. Предвиђено је да тај колосални посао обавља само троје лексикографа (четврти је био ангажован, али се од његовог ангажмана одустало због недостатка средстава). Лако се може проверити да први том шестотомника Матице српске из 1967. године потписује тридесет двоје аутора.

Лексикографи који раде на том речнику тешком муком добијају електронска издања књижевних дела због очигледног, сасвим несхватљивог, неповерења издавача према Матици српској, али пошто многа од њих не постоје у електронском облику па се штампана издања морају скенирати, Матица српска се ове године пријавила на конкурс Министарства културе Републике Србије за средства која би уложила у скенер. Иако је у пријави на конкурс наглашена важност пројекта, Одговор Министарства је био негативан, а у образложењу је писало да Матица српска тражи *йремало* средстава и да јој се зато не може изаћи у сусрет.

За то време, Хрватска подржава 24 основна пројекта Института за хрватски језик и језикословље ХАЗУ, 15 мањих и 18 међународних пројеката. Сви ови пројекти (а има их 57) у вези су с описом хрватског језика, углавном спадају у речнике, и спроводе се само у једној институцији, а то је Институт за хрватски језик ХАЗУ. На сајту Института за српски језик САНУ стоји податак да се тамо спроводи само 6 пројеката. Ако пола пројеката Института за хрватски језик уроди плодом, тј. речником, јасно је колико ће записа за будућност остати о хрватском језику а колико о српском.

Пошто је очигледно да држава не подржава израду речника савременог српског језика, а у Институту за српски језик у току је само један пројекат који се тиче савременог језика, а то је израда *Речника српскохрватској књижевној и народној језика*, група истраживача са Катедре за српски језик Филолошког факултета пријавила је на конкурс Фонда за науку пројекат о изради националног електронског корпуса савременог српског језика. Први корак би био утврдити границе савременог српског језика у просторном и временском смислу и одредити периодизацију савременог српског језика на основу језичких, а не политичких и других критеријума. Прецизно смо одредили задатке члановима пројекта – морфолозима, лексиколозима, синтаксичарима, стилистичарима. Кад утврдимо границе, у следећој фази пројекта, прикупили бисмо лексичку грађу која репрезентује српски језик унутар тих граница. Била би то велика, претражива база лексике савременог српског језика, која би послужила уместо савременог речника,

за који, чини се, у Србији нема интересовања. Конкурсна документација је брижљиво припремљена. Чак је приложена географска карта Европе из које се види да такве базе имају скоро све земље у окружењу осим Србије и да је природно да израду таквог пројекта теоријски утемељи и започне најстарија институција за проучавање српског језика – Катедра за српски језик у Београду. Испоставило се да пројектну документацију нико није ни погледао, а о пројекту се нико није ни замислио. Одбијен је јер није прошао тзв. административну проверу, тј. једном члану пројекта истекао је уговор о раду због ванредног стања и кризе на Факултету (иако је приложена потврда о томе, коју је потписала Правна служба и декан Факултета).

4. Однос српских лингвиста према капиталним делима из области србистике. Године 2009, Кристијан Фос, професор србистике на Хумболтовом универзитету у Берлину, организовао је конференцију *Српска лингвистика*, на којој су српски и немачки србисти говорили о достигнућима сваке лингвистичке дисциплине понаособ у србистици. Немачки србисти жалили су се да не постоји кључна граматика српског језика, као што су академијске граматике свих осталих словенских земаља. Проф. Ана Кречмер је тада рекла да академијске граматике представљају „најауторитативније приручнике и најугледније кодификацијске радове на нивоу појединих националних словенских језика” (Кречмер 2010: 78). Запажено је, такође, да српски аутори, чим уведу нови појам или термин у свој научни рад, имају потребу да га, без провере и договора са другим лингвистима, унесу и у уџбенике и приручнике, што ствара термилошки хаос и није карактеристично за остале словенске и, шире, европске народе. У народу снажних појединаца мало је оних који су спремни на тимски рад и свако би да његов термин и његово схватање постане канон. Тиме се наноси конфузија, па и штета српској граматичности јер нема полазишта од којег се креће и које се дорађује, већ свако гради свој систем, а колико ће га проширити зависи од броја студената које има и којима ће наметнути свој поглед. Важно је имати на уму да се наука о језику толико развила да данас нема аутора који би могао самостално написати опсежну, целовиту граматичку српског језика. Такав подухват могао би се урадити само тимски.

Немамо довољно граматика и речника и зато не чуди што аутори у предговору својих приручника скоро по правилу наглашавају да су, тако рећи, приморани да их напишу. Као да је сваки досадашњи приручник настао у последњем тренутку, под снажном принудом, без воље и хтења аутора, који је, чини се, писао немајући куд, притиснут потребама научне и ненаучне јавности која је напетом ишчекивала објављивање дела.

Тако, на пример, Михаило Стевановић (1964) у Уводној речи свог *Савременог српскохрватског језика* наглашава: „А свакако је већ крајње време да се да једна књига ове врсте. И то не треба доказивати. Граматика

Ст. Новаковића изашла је пре тачно 70 година. А она се ни онда чак, и поред свега значаја који је, као таква, имала за граматичко нормирање књижевног језика, није могла сматрати правом нормативном граматиком. Знатно опширнија, а само неколико година млађа, под сам крај XIX века (1899) издата, онда потпуно научно рађена *Грамаџика и сѣилицѣика хрватѣскоѣ или срѣскоѣ језика* Томе Маретића била је дело прворазредног значаја, пре свега за уједначавање књижевног језика Срба и Хрвата” (Стевановић 1964: 1–2).

Милош Московљевић је у предговору свог *Речника савременоѣ срѣско-хрватѣскоѣ књижевноѣ језика* (1964) изнео низ чињеница у вези са преком потребом израде тог речника: „Потреба за оваквим речником одавно се осећала, јер њу нису могли задовољити досадашњи речници [...] Био сам принуђен предузети и последње што ми је остало: да се сам прихватим тога посла како би речник био готов за јубиларну годину Вукове стогодишњице смрти. Узевши у обзир да сам врло тежак посао под старе дане морао радити сам и набрзину, сасвим је природно ако се у овој књизи буде нашло пропусти, омашки, па и нетачности” (Московљевић 1964: V–VII).

Драгољуб Петровић у Предговору своје *Фонолоѣије срѣскоѣ језика* (коју је написао у коауторству са проф. др Снежаном Гудурић) експлицитно каже: „Књига је настала ’под принудом’. Драгољубу Петровићу, који је на Катедри за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду двадесетак година држао курс о проблемима српске фонологије, неке су колеге, још пре петанаестак година, први пут предложиле да своја предавања уобличи у књигу. Он, међутим, на то није хтео ни да мисли јер је сматрао да поред Павла Ивића, чије су расправе ушле у светске фонолошке антологије, није ни рационално (а ни пристојно) упуштати се у такву авантуру” (Петровић, Гудурић 2010: 9).

Као што се може закључити из ових речи професора Драгољуба Петровића, има и оних приручника који нису написани из пристојности, тј. из обзира млађих према ауторитету старијих. И док су млађи чекали да их старији напишу, дешавало се да старији напусте овај свет, а млађи остаре и изгубе снагу за систематичан рад.

У ишчекивању да се створе погодни услови за писање приручника, године су пролазиле, а српска граматографија је остала без савремене, вишетомне, ауторитативне, актуелне граматике српског језика, као и без речника савременог српског језика у којем би била описана лексика коју користимо последњих 70 година.

Управо због тога што аутори за поједине области науке о српском језику уводе и употребљавају своје термине, а нема академијске граматике у којој би била сабрана знања и погледи највећих ауторитета, неопходни су савремени термилошки речници за науку о српском језику.

Такав термилошки речник први и последњи пут објављен је 1971. године, у оквиру едиције *Мозаик знања* (Пецо, Станојчић 1971).

5. Универзитетски уџбеник као дужност универзитетског професора. Постоји још једна област која нам је прилично непокривена, а за то није одговорна држава, а ни институције, већ универзитетски професори. Универзитетски професори су дужни да оставе иза себе бар један заокружен приручник из предмета који предају и да тиме обогате науку којом се баве. Није у питању само дужност да се попуни празнина у вези са приручницима, већ и одговорност према позицији универзитетских професора коју заузимамо. Универзитетски уџбеници нуде дубљи, а истовремено и шири поглед у одређену научну дисциплину, али и полазиште за истраживаче за даља удубљивања у посебне теме. Ако најауторитативнији не направе то полазиште, њихова дисциплина се не може развијати или ће се развијати на полазиштима које су поставили други. Нека своја размишљања о значају универзитетских уџбеника пренећемо из свог рада (Драгићевић 2012: 192):

„Професори који пишу универзитетске уџбенике (обично, наравно, не обавезно) имају успешно заокружена предавања, јер на часовима пресликавају структуру уџбеничког текста. Писање уџбеника подсећа на попуњавање табеле, јер садржај књиге јасно указује на сегменте који недостају, па се аутор труди да их попуни и тако добије целину. Има професора који се оштро противе идеји о универзитетском уџбенику јер сматрају да је студент дужан да се приликом припремања испита користи широм литературе, а не само уџбеником. Будући да смо имали лоша искуства са списком литературе који смо препоручивали студентима, разговарали смо са студентима оних професора са Филолошког факултета у Београду који су најжешћи противници универзитетских уџбеника. Циљ тих разговора био је да се испита како неким професорима полази за руком да наведу студенте да ишчитају књиге са списка обавезне литературе, да запамте све што су прочитали и да та знања с успехом представе на испиту и, касније, у струци. Испоставило се да студенти тих професора, по правилу, не припремају испите ишчитавајући радове из списка литературе, већ уче само из бележака које хватају на часу. У условима у којима реално функционише универзитет, у обиљу нових предмета и бесмислено кратких курсева које нам је донела реформа универзитета, готово је немогуће очекивати да ће студенти ишчитавати спискове литературе из неколико десетина предмета које полагају у току једне школске године. Чак и када би имали времена да ишчитавају задату литературу, треба им омогућити уџбеник као водич кроз њу. Предност уџбеника је и у томе што се њиме постиже јавност рада професора са студентима, обелодањен садржај курса и испитних обавеза студента из тог предмета. Свако може да се увери како се на одређеном факултету предаје одређени предмет. Тако се избегавају нагађања и сасвим

нејасне представе које већина професора има о раду својих колега. Добро би било знати како се предају бар сродни предмети, шта се тражи од студената, са каквим предзнањем долазе на наш курс. Уџбеник, без сваке сумње, из много разлога представља важан сегмент успешно организованог универзитетског курса, па универзитетски професор не би требало да има дилему у вези са тим да ли треба да га напише.”

6. Страни србисти и српски стручњаци за стране језике о србистичким приручницима који им недостају. За потребе овог рада направили смо анкету са страним србистима и са српским стручњацима за стране језике о приручницима које су израдили страни слависти за свој матерњи језик, а да такви приручници не постоје за српски. Питала сам их и какви им приручници за српски језик недостају да би се компетентно бавили нашим језиком у земљама из којих су. Ево неких одговора.¹

Руси, на пример, међу својим приручницима којима се лингвисти стално користе, имају обједињени речник руских народних говора и ортоепски речник руског језика, који су веома потребни и за српски језик. У једном свом раду о речницима српских народних говора на КиМ залагали смо се за израду обједињеног речника бар тих говора јер нестају или су већ нестали. Руским србистима недостају овакви речници јер се московска србистичка школа, коју је засновао Никита Иљич Толстој, бави српским народним говорима, фолклористиком и етнолингвистиком. Недостаје им, према њиховом изјашњавању, и етимолошки речник српског језика, као и „фундаментална граматика у једном издању”.

Српски јапанолози скрећу пажњу на постојање, цитираност и углед једног термиолошког речника јапанског језика у којем се, осим дефиниције термина, наводи још и библиографија радова који су посвећени термину који се обрађује. Сматрају да би било идеално да бар имамо попис термина и литературе о сваком од њих кад већ немамо приручнике.

И Турци имају обједињени речник турских народних говора, приручник о терминологији у којем се наводе правила за настајање термина, фреквенцијски речник турског језика, приручнике посвећене фонетици, морфологији, синтакси турског језика, приручнике посвећене творби речи. Подсетићу да немамо, на пример, приручник посвећен морфологији, а Турци имају Морфологију, али и општеприхваћен приручник о глаголским облицима и приручнике о другим врстама речи. Турци имају и упоредне граматике савремених туранских језика.

¹ За податке о језичким приручницима за матерњи језик у страним језицима, као и о србистичкој литератури која недостаје стручњацима за стране језике или страним србистима у иностранству дугујемо захвалност колегама др Екатерини Јакушкиној, др Дивни Тричковић, др Марији Ђинђић и др Саше Марјановићу.

Колега који се бави француским језиком сматра да у србистици недостаје приручник посвећен лексикографији, сличан ономе који је урадио Згуста. Треба имати у виду да Институт за српски језик САНУ као основни посао има израду речника, а тамо до сада није објављен ниједан приручник посвећен теоријској или практичној лексикографији.

7. Закључна напомена. Закључак овог кратког излагања би био да највише што српски лингвисти као појединци могу да ураде у вези са проблемима српског језика у транзицији јесте да дају свој обавезни допринос у писању капиталних приручника – речника, граматика, језичких саветника, универзитетских уџбеника. Ако свако намира обавезном литературом предмет који предаје, даће и значајан допринос својој дисциплини и науци о српском језику уопште.

Литература

Грицкат-Радуловић (1993): Ирена Грицкат-Радуловић, Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности, *Сјмо јодина лексикографској рада у САНУ*, главни уредник Павле Ивић, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић (2012): Рајна Драгићевић, Улога универзитетског професора на савременом универзитету, *Образовање и савремени универзитет*, зборник радова са научне конференције „Наука и савремени универзитет”, главни и одговорни уредник проф. др Бојана Димитријевић, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 186–195.

Кречмер (2010): Ана Кречмер, О актуелном стању српске граматографије, *Srpska lingvistika. Serbische Linguistik*, Herausgegeben von Christian Voß und Biljana Golubović, München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 79–97.

Московљевић (1990): Милош Московљевић, *Речник савременој српскохрватској књижевној језика с језичким саветником*, друго издање, Београд: Апелон.

Новаковић (1888): Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука филозофских од Сјојана Новаковића*, Глас Х, Београд: Српска краљевска академија.

Петровић, Гудурић (2010): Драгољуб Петровић, Снежана Гудурић, *Фонологија српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Пецо, Станојчић (1972): Asim Peco, Živojin Stanojčić (redaktori i urednici), *Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, Srpskohrvatski jezik*, Beograd: Interpres.

РМС (1967–1976): *Речник српскохрватскога књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ (1959–): *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности.

РСЈ (2018): *Речник српскога језика*, друго издање, Нови Сад: Матица српска.

Стевановић (1964): Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Стејић (1853): I. Стеић, Предлогъ за Србскій Ручникъ и Србску Граматику, *Гласникъ Друштва Србске Словесности*, свезка V, Београд, 1–14.

Rajna M. Dragičević

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of Serbian Language and South Slavic Languages

ONE VIEW ON SOLVING THE PROBLEM OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE AGE OF TRANSITION

Summary: The paper argues that the problems of the Serbian language in the time of transition can be solved at least partially by responsible actions of Serbian linguists within the disciplines they deal with. In conditions when other nations without any hesitation declare the Serbian tangible and intangible cultural heritage their own, Serbs can and must respond in only one way – by writing capital works in which they will describe the Serbian language and provide future generations with material and evidence for an increasingly fierce struggle, whose goal will be to defend what belongs to the Serbian language and Serbian heritage. If we fail to do that, future generations will be forced to use other nations' capital works, in which facts are often falsified.

Keywords: transition, capital works, manuals, Serbian studies, Serbs, Serbian language.